

олігополій, тимчасових приватних розпоряджень, нерозпорядчих документів, що управляють глобальними телекомунікаційними мережами, включаючи Інтернет. Крім того слід брати до уваги істотно зростаючий вплив таких центрів влади, як інтегрована на міжнародному рівні мафія та вузьке коло економістів, які чинять суттєвий вплив на міністерства фінансів, найбільш впливові міжурядові органи і приватні структури.

Загалом навіть організаційно реформовані і високо консолідовані корпорації як ключові суб'єкти глобального бізнесу не відіграють самостійну роль у глобальній економіці і політиці. Подальші контури трансформацій світової системи формуються у їх продуктивній взаємодії з державами і міжнародними організаціями із структурно оновленими у порівнянні з класичними функціональними портфелями.

Висновки

1. Глобалізація суттєво корегує національні та міжнародні стратегії, наповнює діяльність мікро- і макроекономічних структур якісно новим змістом. Мікрорівень глобалізації, що протягом останніх десятиліть характеризується як транснаціональний через міжнародні злиття і поглинання безпрецедентних масштабів за стратегічною орієнтацією, диверсифікованими сферами діяльності, інтересами вищого менеджменту в прогресуючому постіндустріальному сегменті світової економіки набуває суто глобальних рис, коли лідерські амбіції глобальних корпорацій у поєднанні з динамічною квазіекономічною культурою генерують новітні якісні структурно-організаційні зрушення.

2. Домінуючи на ринках товарів, послуг, капіталів, технологій, управлінських інновацій глобальні корпорації стають реально найвпливовішими суб'єктами світової економіки, і одночасно – найдинамічнішими її структурними елементами. За мобільністю, здатністю адекватного реагування на зміни у зовнішньому конкурентному середовищі, інноваційною спрямованістю вони вочевидь переважають забюрократизовані не тільки національні, але й міжнародні організації та регіональні наддержавні утворення. Потребуються подальші удосконалення методології і методик кількісної оцінки диспозиції суб'єктів глобальної економіки, що дозволить поглибити її якісний аналіз. У цьому напрямі плідно працюють експерти ЮНКТАД, Всесвітнього економічного форуму, окремі науковці та творчі колективи фахівців у галузі глобалістики.

3. Мережева організація, віртуалізація, децентралізація, метакорпоратизація бізнесу призводить до розмивання кордонів між компаніями, зникнення традиційних меж між внутрішніми і зовнішніми членами організації, власними і зарубіжними ресурсами, великими і дрібними фірмами. Разом із тим, процеси метакорпоратизації внаслідок складності, значущості та проблемності потребують регулятивного втручання держави, оскільки процес десуверенізації останньої може супроводжуватись загрозливим для безпечного розвитку посиленням монопольної влади глобальних корпорацій.

Список використаних джерел

1. Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізацій на перспектива: монографія / Д.Г.Лук'яненко, А.М.Поручник, Я.М.Столярчук та ін.; за заг.ред. д-рів екон.наук.проф. Д.Г.Лук'яненка та Поручника А.М. – К.: КНЕУ, 2010. – 334 с.
2. Лук'яненко Д.Г. Глобальна економічна інтеграція: монографія. – К.: ТОВ «Національний підручник», 2008.
3. Лук'яненко Д.Г. Інвестиційний глобалізм: сучасні проблеми економічних досліджень // Ринок цінних паперів України. – 2002. – № 5-6. – С. 17-21.
4. Лук'яненко Д.Г., Кальченко Т.В. Стратегії глобального управління // Міжнародна економічна політика. – №8-9, 2008.
5. Лук'яненко Д.Г., Павловська О.Д. Глобальна економіка: дискредитація стандартів розвитку // Ринок цінних паперів України. – 2008. – №11-12.
6. Соколенко С.И. Производственные системы глобализации: сети, альянсы, партнерства, кластеры: Украинский контекст. – К.: ЛОГОС, 1999. – 647 с.
7. Соколенко С.И. Кластеры в глобальной экономике. – К., 2004.

УДК 339.97(045)

ФІЛПЕНКО А.С.,

Інститут міжнародних відносин КНУ ім. Т. Шевченка,
професор кафедри світового господарства
і міжнародних економічних відносин,
д.е.н., проф.

ПРЕДМЕТНА ОНТОЛОГІЯ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Анотація. У статті представлено дослідження предметної онтології міжнародної економічної політики. Визначено предметне поле міжнародної економічної політики в контексті її багаторівневої методології.

Ключові слова: міжнародна економічна політика, методологія, рівні методології, синергізм, біфуркація.

Annotation. The article presents a research of presentive ontology of international economic policy. A subject field of international economic policy in the context of its multilevel methodology is defined.

Keywords: international economic policy, methodology, levels of of methodology, synergism, bifurcation.

Предметна онтологія міжнародної економічної політики (МЕП) в методологічному вимірі окреслюється обширними рамками [1]*, які визначають сферу наукового дослідження, її основний зміст та місце і роль в системі наукового знання чи окремої наукової галузі. Предметне поле МЕП є багатовимірним, глобальним і може бути розглянуте через призму багаторівневої методології. Вона включає в себе філософську методологію, загальнонаукову, конкретнонаукову та технологічну, або методологію прикладних досліджень.

1-й рівень(вищий) – філософський рівень, чи рівень філософської методології. Він містить у собі універсальні принципи пізнання і категоріальний устрій науки в цілому(структурні компоненти), а також усю систему філософського знання (функціональні компоненти);

2-й рівень – загальнонаукова методологія, чи рівень методології загальнонаукових принципів дослідження. Цей рівень охоплює всі теоретичні концепції, що застосовуються до всіх чи більшості наукових дисциплін;

3-й рівень – конкретнонаукова методологія, чи рівень конкретнонаукової методології. Він являє собою сукупність методів, принципів дослідження і процедур, що застосовуються в тій чи іншій спеціальній науковій дисципліні;

4-й рівень – технологічна методологія, чи рівень методик і техніки дослідження, тобто набір процедур, що забезпечують одержання достовірного емпіричного матеріалу і його первинну обробку, після якої він може включатися до масиву наукового знання [2].

Якою ж є проєкція різних методологічних рівнів на систему міжнародної економічної політики, у яких формах вони проявляються у даній сфері?

Центральним пунктом філософської методології є спосіб мислення епохи, який у свою чергу складається з трьох компонентів:

- загальнологічного (поняття, ідеї та їхні ідеали);
- етичного, морального (цінності та ідеали);
- практичного (досвід, як форма знання) [3].

Водночас кожній історичній епосі притаманний спосіб мислення в двох формах:”стихійній”, масовій, неструктурованій та у формі відполірованих систем, витворених науковим співтовариством.

Наступний, загальнонауковий рівень методології в контексті міжнародної економічної політики можна проілюструвати на прикладі синергетики як провідного напрямку в системі методології постнекласичної науки [4]. Для нашого аналізу важливе значення мають два визначальні принципи синергетики – гомеостатичність та ієрархічність. Вони характеризують фазу порядку, стабільного функціонування системи, її жорстку онтологію, прозорість та відносну змістовну простоту. В системі міжнародної економічної політики формується світогосподарський порядок, на основі співіснування та взаємодії різних за своїм змістом, характером та вагомістю економічних структур, які на узгодженій основі отримують певні суспільні блага. Ефективність такого світогосподарського порядку зумовлюється такими основними чинниками:

- кількістю країн та спрямованістю їхніх національних інтересів в системі міжнародного поділу праці;
- добровільним узгодженням позицій, яке відбувається тим важче і є тим менш вірогідним, чим більше країн беруть участь у обговоренні та чим меншим є очікуваний внесок кожної країни до загальної скарбниці міжнародного об’єднання;
- світогосподарськими ініціативами окремих держав, якщо передбачуваний політично вмотивований економічний вигравш від участі в міжнародному поділі праці буде вищим від витрат на їхню реалізацію;
- намаганням окремих держав отримати переваги над іншими шляхом порушення чинних правил (торговельні обмеження, маніпулювання валютним курсом тощо);
- можливостями використання окремими домінуючими державами власних правових норм для отримання додаткових переваг (зовнішня емісія, зовнішні кошти), обмеженої (регульованої) експлуатації «Великими» державами «Малих» країн;
- подальшим існуванням системи завдяки пануючій правовій дисципліні та наявності домінуючої держави, її готовності самостійно чи в кооперації з іншими країнами створювати стимули і мотиви для функціонування світогосподарського порядку і в такий спосіб досягти консенсусу щодо отримання переваг кожним його суб’єктом [5].

Водночас синергізм характеризується такими принципами, як нелінійність, нестійкість, незамкнутість (відкритість), динамічна ієрархічність, спостережність.

Принцип гомеостазу (інваріантності) означає здатність системи зберігати свої якості незалежно від змін зовнішнього середовища. Суттєвим доповненням принципу гомеостазу є поняття атрактора, який являє собою деяку множинність, до якої притягуються навколишні одиниці. Важливо відзначити, що атрактори існують у відкритих дисипативних системах і характеризують їхні сформовані, розвинуті стадії. Можливо таким атрактором у світовому господарстві є Європейських союз, який, починаючи з 1957 р., постійно притягує до свого середовища все нових і нових членів.

* Г.П.Щедровицький виділяє три типи методологічних рамок: граничні, обширні та робочі. Методологічне програмування завжди рухається в цих трьох рамкових контурах. **Граничні рамки** вказують на межі когнітивного світу, межі граничної онтології, **обширні рамки** визначають способи та напрями об’єктивації (предметизації), а **робочі** - структурують оперативне поле, в якому розгортається розумова діяльність.

В рамках синергетичної парадигми розрізняють також хаотичні або дивні атрактори, які хоч і мають первинну атрактивну здатність (спроможність), характеризуються внутрішньою динамікою, що посилює диференціацію. Світогосподарським виміром такого атрактора може бути організація країн СНД, у якій поглиблюються розбіжності між учасниками у сфері економічних і політичних інтересів, виборі моделей соціально-економічного розвитку, глобальних та регіональних пріоритетів тощо.

Важливість принципу ієрархічності полягає в тому, що система міжнародної економічної політики є багаторівневою, складно структурованою. Між рівнями та елементами ієрархічних систем існують складні вертикальні та горизонтальні зв'язки.

Систему вищого рівня формують елементи нижчого рівня, що втрачають самодостатній характер і визначаються "колективними" змінними, які в синергетиці прийнято називати параметрами порядку. Саме вони виражають у стислому вигляді глибинну сутність та цілі - атрактори системи.

З такої природи параметрів порядку випливає принцип підпорядкування, коли зміна параметрів порядку синхронно диригує поведінкою елементів нижчого рівня. У глобальній економічній системі знаходимо безліч подібних прикладів (світові ціни, обмінні курси провідних валют, котирування акцій на міжнародних біржах тощо).

Принцип нелінійності коротко формулюється так, що сума впливів на систему не дорівнює сумі результатів цих впливів. Слід зазначити, що дані принципи в економічній науці сформулював В.Парето ще на початку ХХ ст.

Нелінійна методологія сприяє виявленню і структуризації загальних закономірностей систем, що еволюціонують (розвиваються), самореалізуються і виявляються в точках біфуркації*.

Вона, тобто нелінійна методологія, може бути розгорнута в таких напрямках:

- біфуркаційні ситуації провокуються зміною або керуючого параметра, або впливами, що надходять з боку керуючої підсистеми, що зрештою приводить систему до нового стану;
- після виходу системи з біфуркаційної ситуації неможливо однозначно спрогнозувати у який саме стан вона перейде.

Це пояснюється, з одного боку, тим, що в системі виявляється безліч потенційних еволюційних траєкторій та, з іншого боку, вона підлягає впливам зовнішнього середовища, що мають випадковий, стохастичний характер;

- схильність системи до тієї чи іншої еволюційної траєкторії зумовлюється її стійкістю. Серед можливих форм розвитку реалізуються лише стійкі, хиткі форми розвитку, якщо і виникають, швидко руйнуються;

- зростання складності (диференційованості) еволюційних систем детермінує збільшення варіантів і сценаріїв потенційних шляхів розвитку та кількості станів, за якими можливі катастрофічні прояви;

- кожна катастрофа змінює організованість системи в напрямі, який не завжди передбачає її ускладнення;

- ступінь гетерогенності елементів системи та складності зв'язків між ними прямо впливає на її стійкість.

Чим вищий він є, тим хиткішою виявляється система, тим більше ресурсів вона потребує для своєї підтримки;

- можливі шляхи розвитку відкритої нелінійної системи корелюються зі ступенем її нерівноважності: її вищий ступінь зумовлює ширший спектр еволюційних траєкторій, що концентруються в точці біфуркації;

- близькі стани нерівноважної системи можуть спричинити зовсім різні еволюційні траєкторії;

- темпоральна межа катастрофи визначається принципом максимального зволікання, який стверджує, що система здійснює перехід до якісно нового стану лише за умов, коли у неї нема іншого вибору.

Принцип незамкнутості (відкритості) означає неможливість знехтувати взаємодію системи зі своїм оточенням. В системі міжнародної економічної політики дані принципи набувають тотального значення, тому що практично не існує жодної закритої економічної системи, яка б тією чи іншою мірою не взаємодіяла із зовнішнім середовищем. Нестійкість системи проявляється в тому, що її стан, траєкторія чи програма є нестійкими, якщо будь-які якомога малі відхилення від них з часом збільшуються. Такі нестійкі стани прямо корелюють з точками біфуркації, за яких на вибір поведінки системи можуть вплинути надзвичайно слабкі впливи, що визначатиме її подальшу траєкторію.

Однак, важливо брати до уваги і проблеми стабільності (стійкості) системи, її стаціонарного стану, що є переважаючим в економічних процесах. Йдеться про два різновиди стійкості – динамічну та структурну.

У першому випадку динамічна система є нечутливою до малих пертурбацій. Це означає, що незначні відхилення від первинних умов не справляють відчутного впливу на її кінцевий стан, не змінюють її принципових характеристик.

Еквівалентом такої системи є атрактор або басейн притягування. Динамічній стійкості відповідає стандартний атрактор. Наявність хаотичних чи дивних атракторів свідчить про різновимірність динамічних систем.

І в загальнонауковому, і в економічному вимірах важливе значення має структурна стійкість динамічних систем. Вона означає, що система отримала певний імпульс внаслідок слабких впливів, однак, як і в попередньому випадку, її параметри залишаються ізоморфними до первинного стану. В контексті тотожності

* Точки біфуркації – це переломні, критичні моменти в еволюції відкритої системи, це точки розгалуження варіантів розвитку [6].

дана система не підлягає структурним змінам протягом певного часу, зберігаючи якісні інваріанти. Однак завдання полягає в тому, щоб з'ясувати можливість структурних зрушень чи то внаслідок зміни її параметрів, чи через трансформацію еволюційної траєкторії системи.

Конкретнонауковий рівень методології міжнародної економічної політики є також багатовимірним. Зокрема, у світовій економічній думці значна увага приділяється розробці політекономічної концепції сучасної цивілізації, що зумовлено зростанням масштабів глобальної економіки, особливо її фінансового сектора, диверсифікацією структури світового господарства, складністю трансформаційних процесів та ін. Міжнародна (глобальна)* політична економія, як окрема наука, сформувалася у 70-і роки ХХ ст. Вона охоплює лібералізацію і протекціонізм, вплив політичних факторів на процеси економічної глобалізації, функціонування міжнародних економічних організацій, інші форми міжнародних економічних відносин. Як одна із структурних ланок конкретнонаукової методології міжнародна політична економія (МПЕ) спирається, по-перше, на світосистемний підхід, у якому замість так званого «контейнерного»** погляду на державу, коли всі аспекти соціальних відносин досліджуються, насамперед, в рамках держави як основної аналітичної одиниці, використовуються такі одиниці аналізу, як світ-система (мінісистема, світ-економіка, світ-імперія та ін.). По-друге, відчутний вплив на міжнародну політичну економію справили різноманітні теорії гегемоніальної стабільності, суть якої полягає у існуванні лідера-гегемона (чи групи лідерів), що підтримують ліберальний світовий порядок. Останні дослідження базуються на прикладах Великої Британії та США***. По-третє, міжнародна політекономія приділяє велику увагу функціонуванню «міжнародних режимів» - систем інститутів на глобальному рівні. Сюди відносяться дослідження економічних передумов війн і конфліктів, проблеми міжнародного економічного співробітництва, глобального управління (global governance). Політичні рамки міжнародних економічних відносин містять у собі три елементи: вивчення позицій акторів, тобто корпоративних гравців, з огляду на їхнє позиціонування у світовій економіці щодо тих чи інших заходів економічної політики; вивчення інститутів політики, у яких формуються позиції акторів; аналіз переговорів між державами про зміст даних заходів економічної політики з урахуванням впливу акторів, які артикують свою позицію через інститути.

Усе розмаїття поглядів на МПЕ концентрується в рамках двох наукових шкіл. Перша розглядає співвідношення між національною та міжнародною політекономією. Друга – віддає перевагу відносинам між державою та соціальними силами (громадянським суспільством) [9]. У першій науковій школі своєю чергою конкурують два протилежні підходи в залежності від того, чому віддається перевага – національним (внутрішнім) чи міжнародним (глобальним) чинникам, що вирішальним чином впливають на зміст і характер МПЕ, є пріоритетними (первинними) у цій складній системі. Спираючись на методологічні принципи класичної політекономії, сучасна наука використовує методологічний інструментарій міждисциплінарної інтеграції та загальнонаукові методи пізнання: системний підхід, еволюційну теорію, принципи невизначеності та доповнюваності, епістемологічний арсенал синергетики тощо. Серед основних політико-економічних проблем – питання формування світової (всесвітньої) власності, глобального економічного управління, ціноутворення, оподаткування та ін. Дана та суміжна проблематика є предметом міжнародної політичної економії, яка концептуально поділяється на лібералізм, марксизм та реалізм****.

Конкретнонаукова методологія міжнародної економічної політики пов'язана з визначенням спрямованості економічних систем та їхньої динаміки у просторі й часі, їхнього суспільно-історичного поступу.

У цій царині провідними є дві концепції: цивілізаційний підхід та світосистемний аналіз.

Цивілізаційна парадигма найповніше представлена в роботах А.Тойнбі, О. Шпенглера, К.Ясперса та сучасних авторів: С.Гантінгтона, Ю.Яковця, Ю.Павленка та ін. Головна ідея цивілізаційного підходу полягає у виокремленні окремих типів і видів цивілізацій, виявленні економічних закономірностей їхнього зародження, розквіту і занепаду. Актуальною, особливо в наш час, є проблематика взаємодії цивілізацій, встановлення конструктивного діалогу між ними.

Світосистемний аналіз послідовно і тривалий час обстоюється американським вченим І.Валлерстайном та французьким істориком Ф.Броделем. Його суть зводиться до того, що, починаючи з XV ст., у світовій економіці викристалізувалось ядро чи центр та периферія, просторова сфера яких та співвідношення між ними змінюються з плином часу. Якщо на початковому етапі центрами світ-економіки були невеликі міста-держави Венеція, Генуя, то в даний час ця роль виконується групою високорозвинутих країн-членів ОЕСР.

У своїй фундаментальній роботі „Кінець знайомого світу” І. Валлерстайн зазначає, що “соціум першої половини ХХІ ст. за своєю складністю, нестійкістю і водночас відкритістю набагато перевищить усе бачене нами в столітті ХХ.... Сучасна світова система- , підкреслює він, - як система історична вступила в стадію завершальної кризи і навряд чи буде існувати через п'ятдесят років” [11]. Дану оцінку не можна не враховувати при визначенні варіантів і сценаріїв формування та реалізації міжнародної економічної політики.

* Концепція глобальної політичної економії спирається переважно на марксистську наукову традицію.

** Термін було запроваджено німецьким дослідником У.Беком [7].

*** Ісландський економіст Т.Еггертссон, посилаючись на Ч. Кіндлебергера, зазначає, що «останніми роками світовий економічний порядок став хитким через те, що США зменшили свою пропозицію міжнародних громадських благ» [8].

**** Згідно з іншим підходом, міжнародна політична економія розглядається в контексті таких трьох конкуруючих парадигм, як: націоналізм чи меркантилізм, лібералізм та марксизм [10].

Світосистемний підхід спирається на дві структури, що мають епохальне значення і для гео економічного розвитку: Вестфальську, започатковану Вестфальським миром 1648 р., та Філадельфійську, пов'язану з прийняттям у США Декларації незалежності в 1776 р.

Гео економічні виміри Вестфальської системи спираються на ідею національної економіки, розвиток якої стимулюється державою в процесі здійснення індустріалізації, яка потребує незрівняно більших затрат праці і капіталу. Найповніше дані ідеї втілились у концепціях німецької історичної школи політекономії та в політиці О.Бісмарка.

Головними гео економічними атрибутами Філадельфійської системи є глобальний ринок, планетарна конкуренція, мережеві економічні системи, високі технології тощо. Слід зауважити, що в інтелектуальних колах світу вже обговорюються контури нової, антиутопічної парадигми сучасної світобудови, гео економічну основу якої становить економічний розвиток як головне джерело підтримання світової рівноваги.

У конкретно науковій сфері методологічного дискурсу міжнародної економічної політики важливе місце належить міжнародними правам власності, які набувають різноманітних форм та віддзеркалюють співвідношення сил між державами, цільові функції та обмеження, інформаційні та трансакційні витрати тощо. Вони впливають на поведінку суб'єктів міжнародної економічної політики, визначають обсяг і структуру їхніх вигащів чи втрат від участі у двосторонніх чи багатосторонніх господарських акціях. Вирішальне значення мають три сукупності (схеми) міжнародних правил і норм: поведінка діючих економічних акторів як функція міжнародних прав власності, контрактних угод та трансакційних витрат; логіка економічних організацій та контрактних угод в умовах міжнародного обміну з акцентом на трансакційних витратах і схемах міжнародних прав власності; економічна логіка політичних інститутів міжнародного порядку [8].

Нарешті, четвертий, методологічний рівень – рівень технологічної методології чи прикладних досліджень. Він включає в себе принципи усіх попередніх рівнів і є зрештою головним інструментом аналізу. Результати прикладних досліджень становлять основу для широких теоретичних узагальнень, екстраполяції гео економічних парадигм, розробки прогнозів тощо. Зокрема, в міжнародній економічній політиці діють три рівні правил: наднаціональні закони і постанови; національні правові норми та національні закони великих держав, які часто мають екстериторіальну силу; часткові правила (приватні контракти), що регулюють трансакції між окремо взятими фірмами різних країн [5, с. 71].

Одним з яскравих прикладів методології прикладних досліджень є глобальна модель світового господарства на 1970-2000 рр., побудована під керівництвом лауреата Нобелівської премії, американського економіста В. Леонтьєва. За базову модель було взято світову міжрегіональну модель затрати-випуск. На її основі були розроблені базисні та альтернативні сценарії світового економічного розвитку. Слід зауважити, що багато з розрахованих у моделі показників щодо темпів і пропорцій світового економічного розвитку знайшли своє підтвердження в реальних параметрах 2000 року. Зокрема, це стосується динаміки економічного зростання розвинутих країн, та країн, що розвиваються, структури світового експорту, питомої ваги експорту в світовому валовому продукті, структурних зрушень в економіці різних країн та ін.

Таким чином, предметне поле міжнародної економічної політики в контексті багаторівневої методології має структурований, різноаспектний характер, що створює передумови та необхідний епістемологічний інструментарій для всебічного аналізу цієї складної ієрархічної системи.

Список використаних джерел

1. Щедровицкий П.Г. Изменения в мышлении на рубеже XXI столетия: социокультурные вызовы // Вопросы философии. – 2007. – №7. – С. 40.
2. Мельник В. Наукова методологія та її рівні. В кн.: Рижак Л. Філософія як рефлексія духу. – Львів, 2009. – С.272-273.
3. Оруджев З.М. Способ мышления эпохи: Философия прошлого. Изд.2-е. – М., 2009. – С. 360-361.
4. Буданов В.Г. О методологии синергетики // Вопросы философии. – 2006. – №5. – с.86-89.
5. Streit M.E. Theorie der Wirtschaftspolitik. – Stuttgart. – 2005. – S. 206.
6. Басканский О.Е, Кучер Е.Н. Когнитивные науки. От познания к действию. – М., 2005. – С.76-77.
7. Beck U. Was ist Globalisierung? – Frankfurt Main. – 1997.
8. Эггертссон Т. Экономическое поведение и институты. Пер. с англ. – М., 2001. – С. 336.
9. Frieden J.A. and Lake D.A. International Political Economy. Perspectives on Global Power and Wealth. Third Edition. – New York, 1995. – P. 5.
10. O'Brien R. and Williams M. Global Political Economy. Evolution and Dynamics. – New York, 2004. – P. 13.
11. Валлерстайн И. Конец знакомого мира. Социология XXI века. Пер. с англ. – М., 2003. – С. 5.